

Bożena Marzec, Michał Borda

ORCID * 0000-0001-8162-4648; 0000-0002-6284-6445

DOI: 10.35464/1642-672X.PS.2021.3-4.04

Kształtowanie kompetencji społecznych w przedszkolu w dobie COVID-19

Shaping social competences in the kindergarten in the COVID-19 era

ABSTRACT: The education in the Polish system of education begins from the kindergarten education. This is a very important element of the education whose results can be seen in the following educational stages and in the adult life. A dramatic impact on its course, since the outbreak of the coronavirus pandemic, have been exercised by various forms of isolation or breakdown itself. The authors of this article have taken an interest in the activities of the kindergarten establishments as far as the education is concerned, paying special attention to shaping the children's social competences there. The essence of the matter has been presented in the light of the subject literature as well as the results of research of evolution which was carried out in the Polish kindergartens after the law which is effective until now had been introduced in 2017. The article is finished with some practical guidance for the contemporary kindergarten education applicable also during COVID-19 pandemics.

KEYWORDS: the external evolution, the social competences, lockdown, pandemic, the kindergarten, the education

STRESZCZENIE: Edukacja w polskim systemie oświaty rozpoczyna się od wychowania przedszkolnego. To bardzo ważny etap kształcenia, którego skutki obserwujemy na kolejnych etapach edukacyjnych oraz w dorosłym życiu. Wyraźny wpływ na jego przebieg, od czasu wybuchu pandemii koronawirusa, mają różne formy izolacji czy sam lockdown. Autorzy niniejszego artykułu zainteresowali się działaniami placówek przedszkolnych w zakresie wychowania, ze szczególnym zwróceniem uwagi na kształtowanie w nich kompetencji społecznych dzieci. Istota problemu została przedstawiona w świetle literatury przedmiotu oraz na podstawie wyników

badania z ewaluacji przeprowadzonej w polskich przedszkolach po wdrożeniu w 2017 r. obowiązujących do dziś przepisów prawa. Artykuł kończą praktyczne wskazania dla współczesnego wychowania przedszkolnego, aktualne również w czasie pandemii COVID-19.

SŁOWA KLUCZOWE: ewaluacja zewnętrzna, kompetencje społeczne, lockdown, pandemia, przedszkole, wychowanie

Wprowadzenie

W czasie XXXII Światowych Dni Młodzieży w Panamie (22–27 stycznia 2019 r.) papież Franciszek zwrócił uwagę na cztery filary, na których współczesny człowiek powinien budować życie. W jego opinii są to: praca, edukacja, wspólnota oraz rodzina. „Bez wykształcenia” – mówił Franciszek – „trudno marzyć o jakiejś przyszłości; bez pracy bardzo trudno marzyć o przyszłości; bez rodziny i bez wspólnoty niemal nie można marzyć o przyszłości” (Franciszek, 2019). Edukacja w polskim systemie oświaty rozpoczyna się od wychowania przedszkolnego. To bardzo ważny etap kształcenia, który determinuje przyszłość dzieci. Autorzy skupili się na działaniach wychowawczych przedszkoli, w zakresie kształtowania kompetencji społecznych. Problem przedstawiono w oparciu o ustalenia teoretyków oraz ewaluacji przeprowadzonej w polskich przedszkolach po wdrożeniu w 2017 r. nowych przepisów w zakresie *Podstawy programowej wychowania przedszkolnego* oraz wymagań w stosunku do przedszkoli. Istotnym elementem przeprowadzonych w ciągu dwóch lat ewaluacyjnych badań są wypowiedzi przedszkolaków oraz spostrzeżenia kuratorskich ewaluatorów. Jest to bardzo ważne szczególnie dzisiaj, w dobie COVID-19, kiedy różne formy zamknięcia negatywnie wpływają na kształtowanie kompetencji społecznych dzieci. Podczas pandemicznej izolacji do sfery online przeniosła się większość aktywności. Dzieci bardziej niż kiedykolwiek zanurzone są w wirtualnym świecie, co budzi powszechny niepokój, bo ma to bezpośredni wpływ m.in. na zdolność do budowania trwałych, głębokich więzi społecznych.

Społeczny aspekt wychowania w literaturze przedmiotu

W literaturze pedagogicznej znajdujemy szereg definicji wychowania. Tadeusz Wujek oraz Tadeusz Pilch, definiując proces wychowania, mówią, iż jest to „całość wpływów i oddziaływań, kształtujących rozwój człowieka oraz przygotowujących go do życia w społeczeństwie” (Wujek, Pilch, 1974, s. 31). Wincenty Okoń stwierdza, że wychowanie to „świadomie organizowana działal-

ność społeczna, oparta na stosunku wychowawczym między wychowankiem a wychowawcą, której celem jest wywoływanie zamierzonych zmian w osobowości wychowanka” (Okoń, 2001, s. 445). Krystyna Ferenz mówi, że „wychowanie definiowane bywa rozmaicie. Zależy to od koncepcji człowieka i jego miejsca w świecie, zależy od warunków jego egzystencji, od oczekiwań społeczności wobec jej członków, od tego, czego społeczeństwo oczekuje od jednostki. Człowiek nie żyje poza grupą. Tylko wśród innych ludzi może rozwinąć swoją postawę społeczną, odczuć autonomię własnej osoby i docenić ją” (Ferenz, 2003, s. 178). Zdaniem Zbigniewa Kwiecińskiego i Bogusława Śliwerskiego „Wychowanie to świadome i celowe działanie pedagogiczne zmierzające do osiągnięcia względnie stałych skutków (zmian rozwojowych) w osobowości wychowanka” (Kwieciński, Śliwerski, 2011, s. 22).

Autorzy przytoczonych definicji podkreślają aspekt społeczny w procesie wychowania. Ewelina Piecuch w artykule „Wychowanie szczęśliwego człowieka podstawowym celem rodziców” (2012, s. 63–81), powołując się na K. Ferenz stwierdza, że „jedną z najważniejszych ról w wychowaniu oraz nauce pełni środowisko wychowawcze, jakim jest rodzina. Jest ona bardzo ważna, bo niewątpliwie to jeden z najbliższych kręgów oddziaływań środowiskowych każdej jednostki” (Ferenz, 1995, s. 57). Obok rodziny przedszkole „posiada szczególnie znaczne kompetencje w kształtowaniu postaw społeczno-moralnych dzieci” – stwierdza Jadwiga Walczyna (1978, s. 205). Z kolei Dagmara Hawryło uważa, że „Warunkiem wyrabiania u dzieci właściwych postaw społecznych jest przyzwyczajanie ich do współdziałania w organizacji życia grupy, poczucia odpowiedzialności za wspólną własność, czystość, ład i estetykę otoczenia. Stawianie dziecku różnych zadań, których wykonanie jest określone zasadą współzycia, prawem do bezpieczeństwa i wolności innych, uczy dziecko bycia odpowiedzialnym za siebie w kontekście innych ludzi” (Hawryło, 2002, s. 53–54).

Wiosenny lockdown 2020 r. wiązał się z szeregiem trudności. W normalnej sytuacji przedszkole aranżuje ustalony rytm dnia. Wymusza poranne wstawanie, wykonanie czynności higienicznych, czy zjedzenie śniadania. Potem następuje co najmniej minimalna dawka ruchu na świeżym powietrzu – dojazd czy dojście do przedszkola. Ich zamknięcie dopuszczało do wstawania na ostatnią chwilę i częstego, godzinami siedzenia przed ekranem monitora lub telewizora. Nawet dorośli i nastolatki mają problem z dyscypliną w tym zakresie w sytuacji pracy czy zdalnej nauki, a co dopiero dzieci, u których dopiero rozwijają się umiejętności społeczne.

Kształtowanie postaw społecznych przedszkolaków w aktach normatywnych

Problem kształtowania właściwych postaw w procesie wychowania, zarówno przed jak i po pandemii, pozostaje nadal aktualny. Dowodem na to są zmiany natury legislacyjnej w oświacie, które zawierają jasno sprecyzowane wskazania do pracy w przedszkolu. Odnieśmy się zatem, do dwóch aktów prawnych, które ukazały się w 2017 roku i mają niebagatelny wpływ na pracę z dziećmi objętymi wychowaniem przedszkolnym, również w czasie pandemii koronawirusa.

Pierwszym z nich jest załącznik nr 1 do *Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej* (Dz. U. z 2017 r., poz. 356). Obejmuje on *Podstawę programową wychowania przedszkolnego* dla przedszkoli, oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych oraz w innych formach wychowania przedszkolnego (w dalszej części artykułu używamy określenia „przedszkole”). Obecnie obowiązująca *Podstawa programowa* diametralnie różni się od poprzednich. Określa ona zadania przedszkola w zakresie opieki, nauczania i wychowania oraz efekty realizacji zadań w postaci celów osiągniętych przez dzieci na zakończenie wychowania przedszkolnego. Warto zauważyć, że prawodawca efekty realizacji zadań przedszkola sformułował w postaci celów do osiągnięcia przez dzieci na koniec wychowania przedszkolnego w ramach czterech podstawowych obszarów rozwoju dziecka: fizycznego, emocjonalnego, społecznego i poznawczego.

Wychowanie przedszkolne służyć ma zatem całościowemu wsparciu rozwoju dziecka. W ministerialnych założeniach ma ono być realizowane poprzez opiekę, wychowanie i nauczanie – uczenie się. Zdaniem autorów przepisów tak zorganizowany proces pozwoli dziecku odkryć własne możliwości oraz sens działania. Umożliwi również gromadzenie doświadczeń na drodze prowadzącej do prawdy, dobra i piękna. Dzięki takiemu wsparciu dziecko osiągnie dojrzałość do podjęcia nauki na pierwszym etapie edukacji (Marzec, 2018, s. 175).

Omawiane w tej części artykułu *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r.* wskazuje zadania przedszkola, które mają służyć kształtowaniu kompetencji społecznych dzieci. Należą do nich: wspieranie wielokierunkowej aktywności dziecka poprzez organizację warunków

sprzyjających **nabywaniu doświadczeń** w fizycznym, emocjonalnym, **społecznym** i poznawczym **obszarze jego rozwoju; zapewnienie prawidłowej organizacji warunków sprzyjających nabywaniu przez dzieci doświadczeń, które umożliwią im ciągłość procesów** adaptacji oraz pomoc dzieciom rozwijającym się w sposób nieharmonijny, wolniejszy lub przyspieszony; **wspieranie samodzielnej dziecięcej eksploracji świata**, dobór treści adekwatnych do poziomu rozwoju dziecka, jego możliwości percepcyjnych, wyobrażeń i rozumowania, **z poszanowaniem indywidualnych potrzeb i zainteresowań**; wzmocnianie poczucia wartości, indywidualność, oryginalność dziecka oraz **potrzeby tworzenia relacji osobowych i uczestnictwa w grupie; przygotowywanie do rozumienia emocji, uczuć własnych i innych ludzi** oraz dbanie o zdrowie psychiczne, realizowane m.in. z wykorzystaniem naturalnych sytuacji pojawiających się w przedszkolu oraz sytuacji zadaniowych, uwzględniających treści adekwatne do intelektualnych możliwości i oczekiwań rozwojowych dzieci; **kreowanie, wspólne z wymienionymi podmiotami, sytuacji prowadzących do poznania przez dziecko wartości i norm społecznych, których źródłem jest rodzina, grupa w przedszkolu, inne dorosłe osoby, w tym osoby starsze, oraz rozwijania zachowań wynikających z wartości możliwych do zrozumienia na tym etapie rozwoju**; tworzenie sytuacji edukacyjnych sprzyjających **budowaniu zainteresowania dziecka językiem obcym nowożytnym, chęci poznawania innych kultur** (Dz. U. z 2017 r., poz. 356).

Realizacja w przedszkolach wskazanych powyżej zadań doprowadzić może do lepszego przygotowania dzieci do podjęcia nauki w szkole. Absolwent przedszkola doświadczy poczucia własnej wartości jako osoby, wyrażać będzie szacunek wobec innych i nawiązywać relacje rówieśnicze. Wyjaśni swoją przynależność do rodziny, narodu, grupy przedszkolnej, grupy chłopców, grupy dziewczynek oraz innych grup, np. grupy teatralnej, sportowej. Potrafi używać zwrotów grzecznościowych podczas powitania, pożegnania, sytuacji wymagającej przeproszenia i przyjęcia konsekwencji swojego zachowania. Trafnie oceni swoje zachowanie w kontekście podjętych czynności i zadań oraz przyjętych norm grupowych, przyjmując, respektując i tworząc zasady zabawy w grupie, współdziałając z dziećmi w zabawie, pracach użytecznych oraz podczas odpoczynku. Dziecko, kończąc wychowanie przedszkolne, będzie rozpoznawać wartości związane z umiejętnościami i zachowaniami społecznymi, np. szacunek dla dzieci i dorosłych, szacunek dla ojczyzny, życzliwość okazywana dzieciom i dorosłym, obowiązkowość, przyjaźń, radość. Będzie wreszcie respektować prawa i obowiązki swoje oraz innych osób, zwracając uwagę na ich indywidualne potrzeby, wyrażając swoje oczekiwania społeczne wobec innego dziecka, rodziny oraz grupy (Dz. U. z 2017 r., poz. 356).

Kształtowanie postaw społeczno-moralnych odbywa się w przedszkolach również w ramach zajęć z religii. Współpraca rodziców z nauczycielem katechezy przedszkolnej powinna uświadamiać im, że dziecko identyfikuje się także z religijnymi postawami rodziców oraz naśladuje je. Jak czytamy w *Podstawie programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, „**Procesy identyfikowania się i naśladownictwa nazywane są procesami socjalizacji**, a w przypadku życia religijnego socjalizacji religijnej. U dziecka wiąże się ona zazwyczaj z obrazem religijności dorosłych, zwłaszcza w rodzinie: rodziców, dziadków, wujostwa, kuzynów, a także opiekunów, wychowawców czy katechetów” (Konferencja Episkopatu Polski, 2018, s. 19). Trzeba pamiętać, że procesy te stosunkowo krótko mogą dostarczać dziecku wystarczających argumentów do prowadzenia i rozwijania życia religijnego. Dlatego już na etapie wychowania przedszkolnego rodzice i nauczyciele religii muszą wychowywać dzieci w kierunku dochodzenia przez nich do religijności autonomicznej (Borda, 2016, s. 175–176).

Kolejnym aktem prawnym, koniecznym do uwzględnienia w podjętym przez autorów temacie kształtowania kompetencji społecznych dzieci w przedszkolach w wynikach ewaluacji zewnętrznej, jest *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 sierpnia 2017 r. w sprawie wymagań wobec szkół i placówek* (Dz. U. z 2017 r., poz. 1611). Załącznik nr 1 do tego dokumentu określa wymagania wobec szkół i placówek, a jego podstawę prawną stanowi art. 44 ust. 3 ustawy z dnia 14 grudnia 2016 r. – *Prawo oświatowe*. Wspomniany załącznik precyzuje 9 wymagań w stosunku do przedszkoli. Prawodawca określił je w następujący sposób: procesy wspomaganie rozwoju i edukacji dzieci są zorganizowane w sposób sprzyjający uczeniu się, dzieci nabywają wiadomości i umiejętności określone w podstawie programowej, dzieci są aktywne, **kształtowane są postawy i respektowane normy społeczne**, przedszkole wspomaga rozwój dzieci, z uwzględnieniem ich indywidualnej sytuacji, rodzice są partnerami przedszkola, przedszkole współpracuje ze środowiskiem lokalnym na rzecz wzajemnego rozwoju, przedszkole w planowaniu pracy uwzględnia wnioski z analizy badań zewnętrznych i wewnętrznych, zarządzanie przedszkolem służy jego rozwojowi (Dz. U. z 2017 r., poz. 1611).

Kształtowanie postaw społecznych w wynikach ewaluacji zewnętrznej

Z perspektywy podjętych badań koncentrujemy się na wymaganium czwartym: „Kształtowane są postawy i respektowane normy społeczne”. W ramach tego wymagania ustawodawca wskazał cztery obszary badania:

- 1) Dzieci wiedzą, jakich zachowań się od nich oczekuje;

- 2) W przedszkolu kształtuje się postawę odpowiedzialności dzieci za działania własne i działania podejmowane w grupie;
- 3) Podejmuje się działania wychowawcze i profilaktyczne, mające na celu eliminowanie zagrożeń oraz wzmacnianie właściwych zachowań;
- 4) Podejmowane działania wychowawcze i profilaktyczne są monitorowane, ocenia się ich skuteczność, a w razie potrzeby modyfikuje (Dz. U. z 2017 r., poz. 1611).

Materiał empiryczny, pozyskany dzięki możliwości dostępu autorów artykułu do Platformy Nadzoru Pedagogicznego (2019), daje możliwość analizy badań w zakresie kształtowania postaw i respektowania norm społecznych w przedszkolach w całej Polsce. Dokonano analizy danych zastanych wynikających z ewaluacji zewnętrznych przeprowadzonych w samodzielnych publicznych przedszkolach między 1 września 2017 r. a 31 grudnia 2018 r. W badaniach ewaluacyjnych wzięli udział dyrektorzy, nauczyciele, rodzice, dzieci oraz zewnętrzni partnerzy przedszkoli i przedstawiciele organu prowadzącego.

Obszar 1: *Dzieci wiedzą, jakich zachowań się od nich oczekuje*

Bardzo interesujących danych w zakresie realizacji tego wymagania dostarcza arkusz obserwacji zajęć, który wypełniali wizytatorzy – ewaluatorzy. Ankietę wypełniło 1993 wizytatorów, z czego zdecydowana większość potwierdza, że w czasie obserwowanych zajęć dzieci wspólnie się bawią, pomagają sobie nawzajem, słuchają instrukcji nauczyciela, potrafią się wyciszyć. W 770 przypadkach obserwatorzy odnotowują, że dzieci nie pomagają sobie nawzajem. Może to wskazywać, że z rozwojem fizycznym i poznawczym nie idzie w parze rozwój emocjonalny, który umożliwia dzieciom w wieku przedszkolnym budowanie coraz lepszych relacji z rówieśnikami.

Kolejne pytanie w arkuszu obserwacji miało charakter otwarty. Respondentów poproszono o stwierdzenie, czy wśród dzieci widoczne są zachowania niezgodne z ogólnymi normami społecznymi, a jeśli tak, to w jakich sytuacjach i gdzie? Zdecydowana większość wizytatorów uznała, że tego typu zachowania nie wystąpiły podczas zajęć. Niewielki odsetek obserwujących zajęcia wskazał na zachowania niepożądane. Ich zdaniem zachowania niezgodne z ogólnymi normami społecznymi zdarzają się sporadycznie podczas pracy indywidualnej i zajęć grupowych – dotyczą najczęściej rozmów, zajmowania się innymi czynnościami niż poleca nauczyciel. Po zwróceniu uwagi przez nauczyciela dzieci dyscyplinują się. Grupa jest bardzo ruchliwa, wymaga ciągłego monitorowania” (Platforma Nadzoru Pedagogicznego, 2019).

Podsumowując tę kwestię, należy podkreślić, że wszelkie uwagi dotyczące niewłaściwych zachowań przedszkolaków kończyły się stwierdzeniem, iż dzieci reagują na uwagi nauczyciela i wiedzą, jakich zachowań się od nich oczekuje.

Kolejne pytanie (zamknięte) w przeprowadzonym badaniu pozwoliło doprecyzować skalę problemu i określić, jak wielka jest grupa dzieci, które zachowują się niezgodnie z normami? Z analizowanych wyników badań wynika, że ponad 76% dzieci przestrzega ustalonych norm. Niecały procent respondentów wskazuje, że zachowania niezgodne z normami dotyczą „większości dzieci”.

Bardzo interesujący materiał został pozyskany przez wizytatorów podczas wywiadu z przedszkolakami, w którym wzięło udział 427 dzieci. Zostały one zapytane: „Czy wiedzą, jak należy się zachowywać? Jak powinien zachowywać się każdy przedszkolak? (co wolno, a czego nie wolno robić)”. Poniżej cytujemy kilka ważnych odpowiedzi:

- „Co wolno: bawić, układać puzzle, trzeba być grzecznym i bawić się grzecznie. Czego nie wolno: bić, nie można zabierać zabawek, nie można być niegrzecznym”.
- „Nie wolno mówić brzydkich słów, nikogo obrażać, pokazywać środkowego palca, nie wolno się oddalać, nie wolno kłamać, biegać, rzucać zabawkami. Wolno się bawić, uczyć, trzeba słuchać innych, grzecznie się zachowywać, używać słów „magicznych” – proszę, przepraszam, trzeba myć ręce, dzielić się z innymi dziećmi”.
- „Nie wolno krzyczeć, bić kolegów, zabierać kolegom książek, obrażać kolegów, nie wolno kanapy wywalać, rozrzucać zabawek. Wolno nam bawić się zabawkami, klockami, w to co chcemy, pracować, pisać, trzeba słuchać cioci, ładnie wykonywać polecenia w książce, mówić dzień dobry, do widzenia, przepraszam, proszę, dziękuję”.
- „Wolno nam bawić się zabawkami, rysować, możemy bawić się w kąciakach zabaw. Na placu zabaw chłopaki mogą grać w piłkę nożną, na placu zabaw możemy swobodnie korzystać z różnych sprzętów, które się tam znajdują. Możemy śpiewać ulubione piosenki i czasami poprowadzić jakąś zabawę. W przedszkolu trzeba słuchać pani, trzeba być grzecznym, pomagać innym i dzielić się zabawkami. Słuchać, jak ktoś mówi. Wolno nam bawić się z przyjaciółką. Składać życzenia z okazji urodzin. Przynieść do przedszkola w wyznaczonym dniu – raz w tygodniu – zabawkę z domku. Nie wolno zbyt głośno się zachowywać, nie wolno biegać, rzucać zabawkami, krzywdzić innych, nie wolno nam popychać się specjalnie, nie wolno kopać, czy podkładać nogę. Nie obrażamy się na siebie i nie przezywamy nikogo. Nie można dokuczać innym dzieciom” (Platforma Nadzoru Pedagogicznego, 2019).

Przytoczone wypowiedzi wskazują na to, że dzieci doskonale znają zasady i wiedzą, jak należy się zachowywać. Przedszkola stwarzają zatem dzieciom okazję do zdobywania doświadczeń, dzięki którym możliwe staje się poznawanie przez dziecko otaczającego świata i nawiązywanie z nim kontaktu. Można również wysnuć wniosek, że w obecnych warunkach wychowania przedszkolnego dzieci potrafią odnaleźć własne miejsce w gronie rówieśników, jak również większej społeczności.

Obszar 2: W przedszkolu kształtuje się postawę odpowiedzialności dzieci za działania własne i działania podejmowane w grupie

W tym obszarze badań realizacji przez przedszkola powyższego wymagania na szczególną uwagę zasługuje pytanie zamknięte zawarte w arkuszu obserwacji zajęć. Brzmiało ono w sposób następujący: „Czy nauczyciel stwarza dzieciom możliwość dokonywania wyboru i podejmowania decyzji?”. Zebrane dane wskazują, że „w większości sytuacji” ponad 40% nauczycieli stwarza dzieciom możliwość dokonywania wyboru i podejmowania decyzji, ponad 28% – „w każdej sytuacji”, ponad 23% – „w niektórych sytuacjach”, natomiast w ponad 5% – „nie wystąpiły takie sytuacje”. Jak pisze Marian Śnieżyński: „związek pomiędzy stosunkami nauczyciela z uczniami a efektywnością jego działań jest niezaprzeczalny” (2008, s. 5). Przeprowadzone badania wskazują na potrzebę indywidualizowania procesu wychowawczego. Należy przez życzliwe i serdeczne kontakty, postawę przyjaźni oraz bezinteresownej obecności starać się indywidualnie traktować przedszkolaków (Borda, 2015, s. 22).

Ważnych danych dotyczących stopnia realizacji drugiego z wymagań *Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 sierpnia 2017 r.* dostarczają odpowiedzi na pytanie, które postawiono obserwującym zajęcia prowadzone przez nauczycieli w przedszkolu. Wizytujący zostali poproszeni o udzielenie odpowiedzi na pytanie: „Jak często nauczyciel odwołuje się do ustalonych norm i zasad w sytuacjach, gdy są one nieprzestrzegane?”. Uzyskane wyniki są bardzo budujące, ponieważ w ponad 43% zajęć „nie wystąpiły takie sytuacje”. Oznacza to, że dzieci przestrzegają obowiązujących norm i zasad. W pozostałych przypadkach nauczyciele w większym lub mniejszym natężeniu zwracali dzieciom uwagę.

Warto w tym miejscu skonfrontować zaprezentowane wyniki badań z odpowiedziami uzyskanymi podczas swobodnej rozmowy z dziećmi. Ewaluatorzy zadali im następujące pytania: „Czy opiekowałyście się czymś (rośliną, zwierzątkiem) w przedszkolu? Komu ostatnio pomagałyście?”. Odpowiadając na te pytania, dzieci wskazały, że opiekowały się: roślinami, ślimakiem (którego przeniosły w bezpieczne miejsce), rybką w akwarium, ptakami: „karmimy

je ziarenkami i chlebem na drzewie na placu zabaw, opiekujemy się bezdomnym kotkiem, postawiliśmy karmę w miseczce i wodę” (Platforma Nadzoru Pedagogicznego, 2019). Mówiły również, że pomagają: sobie nawzajem, babci w domu, mamie, dzieciom młodszym podczas zabaw i w ubieraniu się, zapinaniu butów, rodzicom i pani w przedszkolu. Dzieci stwierdziły, że „nie mamy zwierzątek, ale była u nas pani z pieskiem, żeby uczyć nas, jak się trzeba nim opiekować, dbać o niego, bawić się z nim, wyprowadzać na spacer” (Platforma Nadzoru Pedagogicznego, 2019).

Dzieci zapytane, czy same mogą wybierać zabawy, w które chcą się bawić, w większości odpowiedziały, że mają taką możliwość, ale część z nich wskazała pewne ograniczenia w tym zakresie. Oto kilka przykładów: „Nie wybieram kącika, w którym można się bawić – pytać trzeba pani. Pacynkami się nie bawimy bo są nowe i można je zniszczyć”, „Możemy, ale nie zawsze – nieraz pani nam mówi, co mamy robić”, „Czasami pani pozwala nam wybierać zabawy, w które chcemy się bawić, a czasami nie pozwala”, „Tak. Chociaż gdy pani coś mówi, nie możemy się wtedy bawić, wybierać zabawek” (Platforma Nadzoru Pedagogicznego, 2019).

Zrozumiałe jest, że nauczyciel, realizując *Podstawę programową wychowania przedszkolnego*, nie może całego czasu przeznaczyć na swobodną zabawę dzieci. Analizując jednak wypowiedzi dzieci trudno oprzeć się wrażeniu, że w niektórych wprowadzanych ograniczeniach trudno doszukać się sensu. Dla kogo są zabawki, jeśli dzieciom nie wolno się nimi bawić, bo się pobrudzą?

Obszar 3: *Podjmuje się działania wychowawcze i profilaktyczne mające na celu eliminowanie zagrożeń oraz wzmacnianie właściwych zachowań*

Badając poziom realizacji powyższego wymagania, w arkuszu obserwacji zajęć poproszono ewaluatorów, aby odnieśli się do stwierdzenia: „Nauczyciel wzmacnia pożądane (zgodne z ogólnie przyjętymi normami społecznymi) zachowania dzieci”. Zgromadzone podczas ewaluacji zewnętrznej dane wskazują, że „w każdej” (ponad 77%) lub „w większości” (bez mała 15%) sytuacji nauczyciele wzmacniają pożądane zachowania dzieci. Tylko w nieco ponad 4% „nie wystąpiły takie sytuacje”.

W tym miejscu warto wspomnieć, że w większości przedszkoli obowiązuje „Kodeks przedszkolaka”, w którym zawarte są jednakowe dla wszystkich dzieci uczęszczających do danego przedszkola normy dotyczące zachowania: w sali, w szatni, w łazience, podczas pobytu w ogrodzie przedszkolnym czy podczas wycieczek i spacerów. Na poziomie przedszkola normy te często dotyczą obowiązków, z których dzieci powinny się wywiązywać, takich jak: wrzucanie śmieci do kosza, sprząatanie zabawek i odkładanie ich na miej-

sce, sygnalizowanie chęci zabrania głosu poprzez podniesienie ręki, dzielenie się zabawkami, zachowanie ciszy kiedy inni pracują, podczas czytania i słuchania, kiedy inni są zmęczeni lub odpoczywają. Zapisane są również zasady, takie jak: niewchodzenie w kapciach na materace w kąciку odpoczynku, czy pełnienie obowiązków na rzecz grupy.

Stosowane przez nauczycieli wzmocnienia pozytywne to: pochwała indywidualna, pochwała przed całą grupą, pochwała przed rodzicami, nagroda polegająca na sprawieniu dziecku przyjemności (np.: ciekawa zabawka, ulubiona książka). Nasuwa się wniosek, że nauczyciele przedszkola muszą charakteryzować określone cechy osobowości. Są nimi: żywa inteligencja, gruntowna wiedza, jasny i uporządkowany umysł, umiejętność przekazywania posiadanej wiedzy, opanowanie wymowy, podzielność uwagi i intensywne przeżywanie wartości.

Obszar 4: *Podjęmowane działania wychowawcze i profilaktyczne są monitorowane, ocenia się ich skuteczność, a w razie potrzeby modyfikuje*

W tym obszarze badawczym zastosowano narzędzia wywiadów grupowych skierowanych do rodziców, nauczycieli i dyrektorów. Najciekawszych informacji w tym zakresie dostarczyły wyniki wywiadu grupowego z nauczycielami, w którym wzięło udział 360 nauczycieli. Zapytano ich, czy zaistniała potrzeba modyfikowania działań wychowawczych i profilaktycznych w odniesieniu do rozpoznanych potrzeb? Odpowiadając, nauczyciele wskazali następujące zmiany:

- „Problem z odsuwaniem dziecka od zabawy, podczas zajęć dzieci nie chciały mu podawać ręki, dziecko zaniedbane środowiskowo – było zebranie z rodzicami na ten temat, pogadanki dla dzieci, spotkanie z psychologiem dla nauczycieli i rodziców, jak w takiej sytuacji się zachować, zajęcia z tolerancji dla dzieci, plastyczne, kogo i dlaczego lubię lub nie lubię, karteczki przez cały rok, ciągle do nich wracano, prośba do rodziców, by rozmawiali o odmienności i wyrozumiałości, rozmowa z matką, by zniwelować kłopoty”.
- „W związku ze zbyt głośnym zachowaniem się dzieci zaistniała potrzeba Ich wyciszenia poprzez wprowadzenie elementów bajkoterapii – czytanie bajek po obiedzie, muzykoterapii, zabaw relaksacyjnych”.
- „Na podstawie obserwacji i konsultacji z rodzicami oraz psychologiem podjęta została decyzja o rozłączeniu rodzeństwa. Ma to służyć wytworzeniu własnej osobowości, prawidłowemu kształtowaniu inteligencji emocjonalnej, wytworzeniu własnego grona przyjaciół w grupie” (Platforma Nadzoru Pedagogicznego, 2019).

Przytoczone wypowiedzi świadczą o wnikliwej obserwacji dzieci przez nauczycieli, a wprowadzone zmiany zmierzają do poprawy funkcjonowania przedszkolaków w grupie. Warto zaakcentować kreatywność jako jedną z podstawowych kompetencji służących uspołecznianiu dzieci w przedszkolach. Należy budować ją na zasadach życzliwości, sprawiedliwości, poszanowania godności, zainteresowania osobistymi sprawami, lojalności, poważnego traktowania ucznia, wielkoduszności i samokrytycyzmu ze strony nauczyciela.

Problemy z uspołecznieniem w związku z pandemią

Kwarantanna, która dotknęła dzieci przedszkolne w roku szkolnym 2019/2020 trwała wprawdzie krótko, bo niespełna trzy miesiące, jednak odcisnęła określone piętno na ich rozwoju emocjonalnym. Poradnie psychologiczno-pedagogiczne wydały szereg opinii ze wskazaniem na konieczność organizacji zajęć rozwijających kompetencje społeczno-emocjonalne. Poniżej przytaczamy kilka przykładowych fragmentów opinii wraz ze wskazaniem dla nauczycieli.

1. L. dysponuje niską wiedzą o swoim bliższym i dalszym otoczeniu społecznym. Nie zawsze prawidłowo interpretuje stany emocjonalne u innych, słabo radzi sobie z rozpoznawaniem poszczególnych emocji. Na tle grupy jest wycofana i mało aktywna. Wskazania: budowanie wiary we własne siły, poczucia własnej wartości; ujawnianie uczuć, jakie towarzyszą określonym sytuacjom; umiejętność radzenia sobie w trudnych sytuacjach; rozwijanie umiejętności komunikowania – asertywność, tolerancja.
2. N. ma trudność w rozpoznawaniu podstawowych emocji własnych i innych osób. Przejawia niską świadomość konsekwencji swoich czynów. Nieprawidłowo odczytuje intencje komunikacyjne innych osób. Często postrzega próbę zainicjowania kontaktu przez rówieśników, jako prowokację. Ma niską odporność na frustrację oraz trudności w respektowaniu granic. Trudność sprawia mu przyznanie się do winy i przeproszenie za niewłaściwe zachowanie. Rzadko stosuje zwroty grzecznościowe. Wskazania: rozwijanie umiejętności podejmowania dialogu, współpracy z rówieśnikami, konstruktywnego rozwiązywania konfliktów; kształtowania umiejętności nazywania emocji i emocji innych osób; rozwijanie umiejętności radzenia sobie z trudnymi emocjami; rozwijanie świadomości konsekwencji swoich czynów; kształtowanie empatii i rozumienia potrzeb innych osób; wdrażanie do przestrzegania norm i zasad; zdobycie umiejętności komunikowania swoich potrzeb w społecznie akceptowany sposób.

3. D. ma problem z zapoznawaniem nowych ludzi, z dołączaniem do nowej grupy. Łatwo się zraża i obawia się, że będzie skrytykowany. Dużą trudność sprawiają dziecku nawet zwyczajne sytuacje, w których zdarzy się coś nieoczekiwanego. Reaguje bardzo emocjonalnie – łatwo płacze lub wycofuje się. Ma trudności ze zwróceniem się o pomoc. Wskazania: tworzenie poczucia akceptacji i wsparcia; rozwijanie umiejętności emocjonalnych (rozpoznawania, nazywania i wyrażania doświadczanych emocji i potrzeb; pomoc w radzeniu sobie w sytuacjach stresogennych poprzez trening praktycznego radzenia sobie w różnych sytuacjach.

Przytoczone przykłady w sposób jednoznaczny wskazują na duże problemy, jakie w zakresie komunikacji społecznej występują u dzieci przedszkolnych. Oczywiście nie możemy stwierdzić jednoznacznie, że nie wystąpiłyby one, gdyby nie było kwarantanny i izolacji dzieci. Jednak bez wątpienia czasowe oderwanie dzieci od środowiska rówieśniczego i skazanie ich na przebywanie w przestrzeni zamkniętej odcisnęło piętno na ich psychice i mogło wywołać lęki, brak pewności siebie lub agresję.

Podsumowanie

Kształtowanie właściwych postaw dzieci oraz wpajanie im norm jest bardzo istotne, ponieważ przekłada się bezpośrednio na ich rozwój społeczny. To między innymi okres przedszkolny determinuje postawy przyszłych dorosłych. Eugenia Rostańska zauważa, że „siła edukacji tkwi (...) w doświadczeniach jednostkowych, przeżytych z odczuciem napięć, przyjemności i emocji. To one tworzą w pamięci uczestników edukacji specyficzny, uwewnętrzniony obraz zmian, właściwy tylko dla tego, który czas edukacji przeżył jako własne, osobiste doświadczenie” (Rostańska, 2018, s. 7). Dlatego tak istotne jest właściwe wielostronne przygotowanie nauczycieli przedszkoli. Błędy i braki w wychowaniu dzieci powodują bowiem zaburzenia i stanowią barierę dla osiągnięcia dojrzałości emocjonalnej, społecznej i religijnej. Wypracowanie i stosowanie przez nauczycieli odpowiednich metod i form pracy, dobry kontakt z dziećmi przygotowuje wychowanków do nawiązywania i utrzymywania konstruktywnych stosunków interpersonalnych. To wyzwania dla współczesnych przedszkoli, które proponujemy na podstawie przeprowadzonych analiz ewaluacji zewnętrznej. Takie umiejętności przełożą się z kolei na twórczą i efektywną współpracę z innymi ludźmi.

Czas pandemii COVID-19 nie sprzyja tym wysiłkom. Aktualna sytuacja kryzysu, problemy związane z częściowym lockdownem oraz izolacją społeczną, mogą odbierać nadzieję na możliwość normalnego życia i rozwoju. Wy-

chowanie przedszkolne nastawione na kształtowanie kompetencji społecznych dzieci, również w dobie koronawirusa, z zachowaniem obostrzeń i wymogów sanitarnych, pozwoli odpowiedzieć na apel papieża Franciszka z XXXII Światowych Dni Młodzieży w Panamie, by ustrzec współczesnych od kultury porzucenia i braku zainteresowania (Franciszek, 2019).

Bibliografia

- Borda, M., (2015). Inspiracje katechezy kerymatycznej w Ewangelii gaudium i w literaturze przedmiotu. *Sosnowieckie Studia Teologiczne*, XII, 11–24.
- Borda, M., (2016). Nawrócenie – wyzwaniem formacji moralnej we współczesnej katechezie. W: M. Borda (red.), *Nawracajcie się i wiercie w Ewangelię* (ss. 169–183). Sosnowiec: Agencja Reklamowa Radkar.
- Ferenz, K., (1995). *Wprowadzanie dzieci w kulturę*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Ferenz, K., (2003). *Konteksty edukacji kulturalnej. Społeczne interesy i indywidualne wybory*, Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Franciszek, *Papieskie przemówienie wygłoszone podczas wieczornego czuwania z młodzieżą w Panamie*, <https://kuria.gliwice.pl/2019/01/28/wszystkie-przemowienia-papieza-franciszka-z-panamy-do-mlodych/>, (dostęp: 14.02.2019)
- Hawryło, D., (2002). Rola przedszkola w procesie kształtowania postaw dzieci. *Prace naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie, seria: Pedagogika*, XI, s. 53–54.
- Konferencja Episkopatu Polski, (2018). *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*. Częstochowa: Edycja św. Pawła.
- Kwieciński, Z., Śliwerski, B., (2011). *Pedagogika. Podręcznik akademicki*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Marzec, B., (2018). *Modernizacja wychowania przedszkolnego w Polsce na przełomie XX i XXI wieku (1989–2017)*. Dąbrowa Górnicza: Wydawnictwo Naukowe WSB.
- Okoń, W., (2001). *Słownik pedagogiczny*. Warszawa: Wydawnictwo Żak.
- Piecuch, E., (2012). Wychowanie szczęśliwego człowieka podstawowym celem rodziców. *Wychowanie w Rodzinie*, 6, s. 63–81.
- Platforma Nadzoru Pedagogicznego, https://seo2.npseo.pl/seo_stats_quality, (dostęp: 14.01.2019)
- Rostańska, E., (2018). *Obraz edukacji i jej odbiorców w kontekście doświadczania zmian*, Będzin: Digitalpress Lidia Jaworska.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej* (Dz. U. z 2017 r., poz. 356), za: <http://www.sejm.gov.pl/>, (dostęp: 21.02.2018)
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 sierpnia 2017 r. w sprawie wymagań wobec szkół i placówek* (Dz. U. z 2017 r., poz. 1611), za: <http://www.sejm.gov.pl/>, (dostęp: 21.02.2018)

- Śnieżyński, M., (2008). *Sztuka dialogu. Teoretyczne założenia a szkolna i akademicka rzeczywistość*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.
- Walczyzna, J., (1978). *Kształtowanie postaw społeczno-moralnych dzieci w wieku przedszkolnym*, Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne.
- Wujek T., Pilch T., (1974). Pedagogika jako nauka o wychowaniu człowieka. W: M. Godlewski, S. Krawcewicz, T. Wujek (red.), *Pedagogika. Podręcznik akademicki* (ss. 15–82). Warszawa: Wydawnictwo PWN.